

Соціальний капітал знаходиться у небезпеці, оскільки він може піти шляхом політичної культури – потенційно сильної концепції, в котру багато різних людей, переслідуючи багато різних цілей, вкладають різне розуміння. Ця стаття починається визначенням трьох різних аспектів або вимірів цієї концепції – норм (особливо довіри), мереж та наслідків. Далі в ній розглядаються три моделі соціального капіталу, а також пов'язані з ними форми довіри та демократії. Нарешті, обговорюється роль добровільних об'єднань як основи соціального капіталу; доводиться, що їхня роль могла бути перебільшена в класичній токвілівській моделі XIX століття, а також те, що в будь-якому випадку, сучасна демократія може все більшою мірою ґрунтуватись на різних формах довіри та об'єднань.

*«Ті, хто є настільки близькими один одному, що готові об'єднатись у товариство, не можуть не бути хоч трохи знайомими, не можуть хоч трохи не товаришувати, а також не можуть хоч трохи не довіряти один одному».*

Джон Локк  
«Другий трактат про правління»

## Природа та походження соціального капіталу

Соціальний капітал можна зрозуміти та визначити за: (а) нормами та цінностями, (б) мережами та (в) наслідками – добровільно утвореними колективними послугами та ресурсами. Немає сумніву, що ці три елементи тісно пов'язані в реальному світі, але, якщо розглядати їх разом або включити в одне визначення, це призведе до концептуальної плутанини, непідтверджених припущень, і може заплутати деякі емпіричні питання. Таким чином, перший розділ цієї статті розглядає три аспекти соціального капіталу та їх можливі

---

\* **Примітка автора:** Хочу подякувати Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, де я провів рік і завершив цю статтю.

стосунки. У другому та третьому розділі розглядаються емпіричні питання, що постають з теоретичних висновків першого розділу.

### Норми та цінності

Згідно з цим підходом, соціальний капітал є суб'єктивним явищем, котре складається з низки цінностей та позицій громадян, що впливають або визначають, як ці громадяни пов'язані один з одним. Особливо важливими є позиції та цінності, що стосуються довіри та взаємодії, оскільки це є визначальним для соціальної та політичної стабільності і співробітництва. З цієї точки зору соціальний капітал зосереджується на таких культурних цінностях та позиціях, котрі спонукають людей співпрацювати, довіряти, розуміти та співчувати один одному – ставитись один до одного швидше як до співгромадян, ніж як до незнайомців, суперників або потенційних ворогів. Таким чином, соціальний капітал є важливим, адже він представляє собою силу, що допомагає згуртувати суспільство, перетворюючи індивідуумів зі своєкорисливих егоїстів – із майже відсутніми соціальною свідомістю чи відчуттям взаємного обов'язку – на членів громади зі спільними інтересами, спільним розумінням соціальних відносин та відчуттям загального добра. Довіра та співробітництво є важливими аспектами соціального капіталу. Як писав Зіммель (Simmel, 1950, р. 326), довіра – це *«одна з найбільш важливих сил синтезу суспільства»*.

Взаємодія не зводиться до підрахунків «ти мені, я тобі», коли учасники можуть бути впевненими, що за послугу буде заплачено швидко і обов'язково. Узагальнена взаємодія базується на припущенні, що за послугу буде заплачено колись у майбутньому, можливо, навіть, це зробить незнайомец (Sahlins, 1972). Це означає, що загальна взаємодія містить у собі невизначеність, ризик та вразливість – вона базується на довірі до інших людей (Kollock, 1994, р. 319; Luhmann, 1988; Misztal, 1996, стор. 18). Іншими словами, звичайне життя включає так багато маленьких ризиків, що неможливо обійтись хоча б без незначної довіри до співгромадян.

Таким чином, соціальний капітал відповідає за перетворення гобсівської природи речей, коли життя є жахливим, жорстоким та коротким, у щось безпечніше та приємніше. Він створює основу для співпраці та стабільного соціального й політичного порядку, котрий підтримує добровільну колективну поведінку. Він також слугує доброзичливості та порозумінню, що дає можливість громадянам вирішувати конфлікти мирним шляхом.

Багато в чому соціальний капітал є аналогом поняттю братерства у сучасній соціології, - поняття, яке з певних причин було вилучене з політичних обговорень у ХХ столітті. Дійсно, в 1970-х та 1980-х роках деякі політичні кола припускали, що тільки свобода має значення для демократії, а пізніше навіть вказували лише на вузьке економічне визначення свободи – свободу ринку. В 1990-х роках стає дедалі більш зрозумілим, що демократія – це набагато більше, ніж тільки свобода, і вона потребує наявності цілої низки цінностей, позицій та прихильностей, котрі й складають соціальний капітал. Не говорячи про решту

чинників, ринкові економічні угоди будуються на елементі довіри (Arrow, 1972, стор. 357; Coleman, 1988; Fukuyama, 1995), тому що довіра допомагає перетворити раціональних дурнів на ефективних партнерів. Узагальнюючи, скажемо, що братерство (або соціальний капітал) перетворює приречену на провал занепокоєність індивідуальною свободою у стійку занепокоєність колективною свободою та соціальною справедливістю. Нещодавні дебати між прибічниками доктрини свободи волі та прибічниками общин щодо громадянського суспільства, громадянства та політичної довіри також стосуються важливості того, що можна назвати соціальним капіталом або братерством (див., наприклад, Bianco, 1994; Burt, 1993; Cohen and Rogers, 1992; Coleman, 1990, р. 306; Duncan, 1995; Etzioni, 1993; Inglehart, 1988, 1990; Mulhall and Swift, 1992; Shils, 1991).

### Мережі

Деякі автори концентруються на соціальних мережах окремих людей, груп та організацій, як найбільш важливому компоненті соціального капіталу, оскільки здатність мобілізувати широке коло особистих соціальних контактів є вирішальною для ефективного функціонування соціального та політичного життя (див., наприклад, Kolankiewicz, 1994, р. 149-151). Хоча очевидно, що соціальні мережі та соціальна довіра дуже тісно пов'язані, існує дві причини, чому їх слід розділяти концептуально. В той час як норми та цінності є суб'єктивними та невловимим, соціальні мережі та організації є об'єктивними та піддаються спостереженню. По-друге, якщо нам необхідно зрозуміти природу та походження соціального капіталу, важливо зберегти підходи з позицій норм та мереж теоретично відокремленими один від одного. Простіше кажучи, чи створюють соціальні мережі рівень довіри, необхідний для цивілізованого соціального та політичного життя, або ж, навпаки, чи наявність високого рівня довіри робить можливим розвиток соціальних мереж? Згідно з Токвілем (Tocqueville, 1968) та Мілем (Mill, 1910), мережі добровільної діяльності створюють довіру та співробітництво. Міл (Mill, 1910, р. 164) вважав добровільні об'єднання засобом «розумової освіти», а Токвіль назвав їх «великою вільною школою» американської демократії. Згідно з Пейтменом, «ми вчимося брати участь, беручи участь» (Putnam, 1970, р. 105), а згідно з Остромом, «мережі громадянської участі плекають міцні норми взаємодії» (Ostrom, 1990, р. 206). Патнем писав, що «люди, які приєднуються - це люди, які довіряють... дія в основному починається з членства, а потім вже переростає у довіру» (Putnam, 1995, р. 666).

Разом з тим важко зрозуміти, як можна створити соціальні мережі, не почавши з довіри. Можливо, соціологічні науки ніколи не зможуть повністю пояснити це питання, схоже на питання «про курку та яйце», але й звалювання докупити можливих причин та можливих наслідків зовсім не сприяє такій спробі.

### Продукт соціального капіталу – знаряддя, послуги та товари

Коулмен писав, що «соціальний капітал визначається своєю функцією... Як і інші форми капіталу, соціальний капітал є продуктивним та уможлиблює досягнення певних результатів, котрі за його відсутності були б неможливими» (Coleman, 1988, р. 98). Патнем також частково визначає соціальний капітал через його здатність *«покращувати продуктивність суспільства сприяючи скоординованим діям»* (Putnam, 1993, р. 167). Інколи ці продукти є фізичними, або буквально реальними – наприклад, сільська їдальня, створена на добровільних засадах, – та це може бути також постійне постачання риби з озера чи трави з общинної землі (Ostrom, 1990), зібраний врожай, або капітал, накопичений членами кредитної спілки (Ardener, 1964; Geertz, 1962). У сучасному суспільстві прикладами продуктів соціального капіталу є групи догляду за дітьми, системи громадського спостереження, створення автопарків, вуличні вечірки та благодійні товари і послуги.

Питання про те, чи можна соціальне явище визначити через його функцію або результат, залишається відкритим, тому що те ж саме явище може мати різні функції та наслідки, а різні явища можуть мати однакові функції та наслідки. Включити наслідки та функції до цього визначення також означає переплутати питання визначення з питаннями емпіричного дослідження. Соціальний капітал дійсно може виробляти цінні товари та послуги, - можливість, що робить цю концепцію особливо цікавою, - але ми не повинні припускати це і не повинні розглядати такі результати та переваги як частину визначення. Ми скоріше повинні сформулювати емпіричне запитання – чи допомагає соціальний капітал генерувати колективні товари та послуги, і якщо так, то за яких саме умов?

## **Моделі демократії та соціального капіталу**

### *Об'єднане суспільство, механічна солідарність, «сильна» довіра та елементарна демократія*

У маленьких громадах, де всі знають один одного, так звана «сильна» довіра (Williams, 1988, р. 8) є важливою складовою частиною механічної солідарності – тобто спільноти, котра створюється інтенсивними, частими контактами між людьми, часто одного роду, класу або етнічного походження. Общини такого типу в цілому є соціально однорідними, ізольованими, з обмеженим доступом ззовні. Вони здатні вживати суворі соціальні санкції, необхідні для зміцнення «сильної» довіри (Coleman, 1988, pp. 105-108). Класичним прикладом общин такого типу є племінні товариства, але існують і декілька західних аналогій у вигляді маленьких, однорідних ізольованих товариств, які інколи можна знайти у сільській місцевості або на віддалених островах.

Захід також має приклади «сильної» довіри у формі таких організацій, як маленькі секти, церкви, гетто та спільноти меншин. Такі закриті спільноти схильні виробляти «сильну» довіру всередині них самих, але водночас і недовіру

до широких кіл суспільства. «Сильна» довіра може також певною мірою створюватись відносно інтенсивною взаємодією цих груп, що переслідують такі цілі, як підняття рівня свідомості, формування груп самопомоги та взаємна підтримка (наприклад, одиноких батьків; жінок, яких б'ють чоловіки; інвалідів). Нарешті, добровільні об'єднання альтернативного типу і деякі різновиди нових соціальних рухів та їх об'єднань також можуть виробляти слабку форму «сильної» довіри.

«Сильна» довіра первинних стосунків може пов'язуватись із простими формами елементарної демократії, що включає пряму політичну участь. У сучасному світі це обмежується винятками: міста Нової Англії та збори їхніх мешканців, маленькі альтернативні общини, ізольовані та однорідні общини, а також деякі спеціальні організації. Первинна демократія не може діяти на рівні національної політики сучасних держав.

### Добровільні об'єднання, органічна солідарність та «слабка» довіра: токвілівська модель громадянської чесноти

Сучасне суспільство базується на «слабкій» довірі, котра загалом пов'язується з органічною солідарністю або суспільством вільних, більш аморфних та вторинних відносин. Як відзначають багато авторів – від Токвіля, Міла, Дюркгейма, Теніса, Зіммеля і Вебера до представників сучасної літератури про соціальний капітал – особливо важливими є мережі волонтерських об'єднань, що перекриваються та перетинаються. «Слабка» довіра є наслідком слабких зв'язків, котрі, згідно з відомою статтею Грановеттера (Granovetter, 1973), складають сильну та стійку основу для соціальної інтеграції в сучасному широкомасштабному суспільстві (див. також Evans and Boyte, 1992).

В токвілівській моделі (Tocqueville, 1968, pp. 355-359) тісна взаємодія у формально організованих добровільних організаціях є важливою для формування демократичних норм у середовищі громадян. Ці демократичні норми навчають громадян громадянським чеснотам довіри, стриманості, компромісу, взаємодії, а також навичкам демократичної дискусії та організації. Це все можна назвати внутрішніми наслідками, але існують також і зовнішні. Численні групи зовні перетинаються, налагоджують перехресні зв'язки, що об'єднують суспільство своїм внутрішнім розподілом, і таким чином призводять до плюралістичної конкуренції між різними інтересами. Фоулі та Едвардс (Foley and Edwards, 1996) називають внутрішні впливи «громадянським суспільством I», а зовнішні наслідки – «громадянським суспільством II».

Але чи дійсно добровільні організації є настільки важливими для соціального капіталу? Причина цього запитання досить проста: перебування у школі, сім'ї, на роботі та у громаді може мати набагато сильніші внутрішні наслідки. По-перше, вони зазвичай потребують набагато більше часу, ніж добровільні організації, і, по-друге, вони в цілому вимагають набагато сильніших емоційних зобов'язань. У західних суспільствах досить великі верстви населення не належать до жодної добровільної організації, - в той же час лише маленька

група людей, що належить до середнього або вищого класу («плюралістичний хор», як назвав цю групу Е. Е. Шатшнайдер) приділяє добровільним організаціям велику частку свого часу.

Здається, неможливо приписати вирішальну роль добровільним організаціям, якщо їх діяльність триває тільки декілька годин на тиждень - та навіть це торкається тільки невеличкої меншості активістів. Як стверджує Леві, *«довіра ймовірніше виникає у відповідь на досвід та структуру ззовні маленьких об'єднань, ніж як результат членства»* (Levi, 1996, p. 48). Таким чином, не дивно, що Коулмен підкреслює важливість сім'ї та школи у розвитку соціального капіталу (Coleman, 1988, pp. 109-116), а Патнем взагалі виділяє сім'ю як найважливішу форму соціального капіталу (Putnam, 1995, p. 73). Сім'я може бути також найголовнішим джерелом соціального капіталу. Окрім цього, Патнем наводить дані, які демонструють, що з довірою та із членством в організаціях найбільше пов'язана освіта (Putnam, 1994, p. 667). Верба та інші зазначають, що *«робочі місця забезпечують найбільше можливостей для тренування громадянських навичок, а церкви – найменше»* (Verba et al., 1995, p. 320). Чи може бути, що добровільний сектор є лише одним з джерел соціального капіталу, і можливо, не таким вже й важливим у порівнянні з сім'єю, роботою, освітою та сусідськими стосунками?

Навіть якщо б ми прийняли токвілівську модель громадянської доброчинності (Tocqueville, 1968), проблеми все ще залишаються. Відчувати високий рівень довіри до звичайних людей (горизонтальна довіра) – це одне, а відчувати той самий рівень довіри до політиків (вертикальна довіра) – це зовсім інше. Як пише Патнем: *«Я можу легко довіряти моїм сусідам і не довіряти представникам місцевої влади, або навпаки»* (Putnam, 1994). Подібним чином, я можу довіряти лише певному типу людей, але не іншому. Деякі організації можуть сприяти узагальненій довірі серед різноманітних громадян, в той час як інші відокремлюють своїх членів від решти суспільства. Це підкреслює необхідність відрізняти норми від мереж та поставити емпіричне запитання: які види мереж та об'єднань стосуються довіри та якого саме типу довіри?

Третьою проблемою токвілівської моделі (Tocqueville, 1968) є припущення, що соціальний капітал будується знизу догори, тобто виробляється участю широких мас населення. Можливо, існує тісний зв'язок між участю у добровільних організаціях, політичними позиціями та політичною активністю (van Deth, 1996, pp. 13-16; Verba and Nie, 1972, pp. 184-187), але на них також мають великий вплив урядові структури та політичний процес, що йде зверху донизу (Levi, 1996, p. 50; Tarrow, 1996, pp. 394-395). Фоулі та Едвардс пишуть, що *«роль, котру організовані групи будуть відігравати в громадянському суспільстві, значною мірою залежить від більш широкої політичної ситуації»* (Foley and Edwards, 1996, p. 47). Наприклад, рух до ринкової економіки у 1980-х роках, можливо, сприяв конкуренції, однак підірвав почуття довіри та співробітництва серед громадян. Емпіричним завданням для дослідження

соціального капіталу є вивчити зв'язки (якщо вони існують) між урядовою політикою та структурами, з одного боку, і соціальним капіталом, з іншого.

Сучасна демократія: уявні общини, абстрактна довіра, освіта та засоби масової інформації

Якщо ми здатні розрізнити «сильну» довіру особового характеру та «слабку» довіру безособового характеру, тоді, можливо, ми можемо просунутись ще на один крок уперед і поговорити про «уявні» – «емпатичні» або «рефлексивні» общини, котрі будуються на абстрактній довірі. Містак писав, що довіра може змінюватись у діапазоні від особистої до абстрактної (Misztal, 1996, p. 72). У сучасному суспільстві зростає важливість саме більш абстрактної форми довіри. Це трапляється тому, що зростаючі розміри суспільства, його безособова природа, складність, фрагментація та швидкість змін в ньому призводять до постійного ускладнення залежності від особової та безособової форм довіри. Як твердить Луман (Luhmann, 1988), сучасний світ повний труднощів, невизначеності й ризику, а абстрактна довіра робить це більш керованим.

У сучасному суспільстві засоби масової інформації та освітні організації можуть мати особливе та зростаюче значення для покоління абстрактної довіри. Абстрактна довіра не будується ані на особистих стосунках первісного суспільства, ані на відносинах формальних організацій. В сучасному суспільстві абстрактна довіра може створюватись надзвичайно важливими інститутами освіти та мас-медіа. Освіта дає нам загальні знання про певні дати, місця, назви, події, концепції, посилання та цитати, що допомагають соціальній взаємодії людей, яких в усьому іншому важко порівняти. Школи намагаються також вчити мистецтву співпраці через колективні навчальні завдання, командні ігри, шкільні постанови та ансамблі, а також різноманітну спільну діяльність. Вони розвивають також розуміння таких абстрактних ідей, як громадянство, довіра, справедливість, рівність, універсалізм, загальне добро та «золоте правило моралі». Хоча зростаюча кількість тих, хто отримує вищу освіту, демонструє високий рівень довіри та членства в організаціях (Putnam, 1994), все ж не меншою є кількість тих, хто зовсім не отримує якісної освіти, що викликає занепокоєність.

Засоби масової інформації також можуть бути дуже важливими для покоління абстрактної довіри, хоча, очевидно, не існує єдиної думки щодо їхнього впливу (Greely, 1997; Newton, 1996; Norris, 1996). Деякі автори підкреслюють здатність електронних засобів масової інформації поводитись як сила, що інтегрує та гомогенізує, підвищує рівень політичних знань, компетентності, інтересу, досвіду та активності – школа когнітивної мобілізації (див., наприклад, Dalton, 1988, pp. 18-24; Inglehart, 1990; pp. 335-370; Sartori, 1989). Інші ж автори підкреслюють сурогатну природу засобів масової інформації, що викликає страх, ізоляцію, політичне неучтво, низький рівень компетентності та апатію – школа «відео-нездужання», яку Патнем використав при обговоренні занепаду соціального капіталу у Сполучених Штатах (Putnam,

1994). Дана стаття може лише звернути увагу на потенційне значення засобів масової інформації для соціального капіталу, особливо на їх можливу роль у створенні абстрактної довіри.

Деякі дані вказують на існування у сучасному суспільстві загальної та абстрактної довіри. У своєму дослідженні громадянства у Великій Британії Коновер та Сірінг писали: *«Сьогодні кров та народження, як і соціалізація та місце проживання, є менш важливими... Культура, ось що має значення... близько двох третин сказали, що британцями вони вважають також людей з Фолклендських островів та Гібралтару, людей, які не народились у Великій Британії та, можливо, батьки яких не народились у Великій Британії, людей, чия соціалізація відбувалась не у Великій Британії, і які, звичайно, не жили у Великій Британії... національні общини є уявними общинами»* (Conover and Searing, pp. 16, 18). Подібним чином, зростає рівень міжособистісної довіри серед громадян у державах-членах Європейського Союзу (ЄС) (Niedermayer, 1995, p. 237). Чи спричинене це поширення довіри такими окремими процесами, як освіта, подорожі або «споживання» продукції мас-медіа, чи вони спричинені процесом, котрий діє зверху донизу, а саме об'єднання під «загальною парасолькою» уряду ЄС – що остаточно ще не зрозуміле, але населення ЄС демонструє все більшу здатність довіряти громадянам інших країн, навіть якщо вони рідко зустрічаються з ними.

## **Добровільні організації та соціальний капітал**

Різні типи добровільної діяльності можуть мати різні наслідки для соціального капіталу. З одного боку спектру існують високо формалізовані організації з написаними статутами, виборними та призначуваними працівниками та дорогими офісами, з іншого – вільні та аморфні мережі людей, які збираються, як доведеться, нерегулярно, щоб пограти в улюблену гру або обговорити літературну повість, щоб вивчати релігію або підвищувати свідомість, щоб організувати вуличну вечірку або схему забезпечення сусідської безпеки, групу з догляду за дітьми або спільне використання автомобілів, щоб організувати групу підтримки або просто випити у барі. Соціологічні дослідження прихильно ставляться до формальних організацій тому, що їх легше вивчати, але цей тип організацій може мати менше відношення до соціального капіталу, оскільки вони зазвичай більш бюрократичні, формальні та залучають своїх членів до діяльності дуже рідко й найменшою мірою. Крім того, це зазвичай вертикальні або ієрархічні організації, про які говорить Патнем (Putnam, 1993, p. 173). Соціалізаційну роль формування «звичок серця» зараз відіграють горизонтальні об'єднання, особливо ті неформальні групи, які характеризуються доволі інтенсивними стосунками між членами цих груп.

Протягом останніх десятиліть спостерігається зростання великих, професійно організованих добровільних об'єднань, скоріше схожих на бізнес-



структури, котрі віддаляються від своїх членів. Цей процес був помічений у Сполучених Штатах ще у 1970-х роках (Grittell, 1980). Є два типи таких добровільних об'єднань. Громадяни вступають до об'єднань першого типу тільки для того, щоб отримувати послуги, які ці об'єднання надають, взамін за сплату річного членського внеску. Хорошим прикладом є автомобільні об'єднання, чії розміри та грошові вкладення створюють сильні групи тиску, та які майже не генерують міжособистісних контактів та залученості широких мас населення. В якості іншого прикладу Патнем наводить Американську Асоціацію Пенсіонерів (Putnam, 1995, р. 71). Ще один приклад – «чекове членство» (checkbook membership). Воно стосується не послуг, а символічної приналежності – це люди, які вступають до політичної партії, соціального руху, благодійної організації або клубу любителів мистецтва, тому що вони бажають бути пов'язаними з цією справою. Дехто вступає до таких організацій, аби насправді брати участь у їх діяльності, для інших – це просто жест.

Коротко кажучи, «чекові організації» можуть сприяти плюралістичній демократії (їх зовнішні впливи), але майже не впливають на соціальний капітал (внутрішні впливи). Це -протилежність особистісним неформальним групам - таким, як групи з підвищення свідомості чи групи, які зустрічаються один раз на місяць з метою обговорити книгу – вони скоріше мають сильніші внутрішні, ніж зовнішні наслідки.

Деякі дані вказують, що кількість та роль груп із сильним внутрішнім впливом у сучасному суспільстві зростають. Згідно з Ватноу, останнім часом в Америці відбулось зростання таких слабо пов'язаних, більш-менш організованих, зі слабкими зобов'язаннями груп, як групи підтримки (Wuthnow, 1994). Бартон і Сільвермен розглядають інший приклад у своєму дослідженні росту громад зі спільними інтересами (Barton and Silverman, 1994). Література про нові соціальні рухи характеризує громади зі спільними інтересами також як «мережу мереж», називаючи їх більш вільними й менш бюрократичними та ієрархічними, ніж традиційні партії та групи інтересів (Neidhardt, 1985; Neidhart and Rucht, 1993; Tarrow, 1994, pp. 187-198). Датські дослідження також висловлюють припущення про зростання кількості груп споживачів, утворених (груп) з децентралізованих та неформальних мереж.

Патнем, цитуючи Ватноу щодо такої характерної риси маленьких груп підтримки або допомоги як «найслабкіші із зобов'язань», припускає, що їх *«необхідно враховувати в усіх серйозних розрахунках соціальних зв'язків»*, але продовжує, що *«вони зазвичай не відіграють тієї ж ролі, що й традиційні громадянські об'єднання»* (Putnam, 1995, р. 72). Однак такі маленькі групи стають дедалі більш помітними в сучасному суспільстві, і деякі з них за певних умов можуть навіть бути важливішими у формуванні соціального капіталу, ніж більш формально організовані добровільні об'єднання. Для одних людей в певний час і в певному місці вони випадкові та мають слабкий внутрішній вплив на учасників, але іншим людям в інший час вони можуть дати порівняно сильний досвід з довготривалими внутрішніми наслідками.

Наприклад, датське дослідження Гунделаха та Торпе вказує на відмінність між «класичними» формальними організаціями токвілівського типу та тими, які називаються «мережними асоціаціями» (network associations). Останні є більш вільною, неформальною та особистісною формою об'єднання, що має більший вплив на уподобання та поведінку учасників. Автори доходять висновку, що *«ми повинні вивчати інші механізми створення демократичних цінностей, крім добровільних об'єднань, і нам слід створити нові теорії демократичних цінностей, які б враховували характер сучасного суспільства»* (Gundelach and Torpe, 1996, p. 31).

Інше дослідження політичної участі, проведене у Великій Британії, не суперечить висновкам датських дослідників. Автори (Parry, Moysen and Day, 1992) розрізняють *«формальні групи, такі як профспілки або групи інтересів, котрі спонукають до дії через наявність інституціоналізованих комунікативних каналів»*, та *«неформальні чи спеціальні групи сусідів, стурбованих проблемами місцевого розвитку, або батьків, занепокоєним деякими запропонованими змінами у місцевому навчальному процесі»* (pp. 86-87). Дані свідчать, що ресурси груп, як формальних, так і неформальних, є дуже важливими для політичної участі, і що неформальні групи є не менш важливими, ніж формальні, у формуванні задоволення політичною діяльністю (p. 281), а також у когнітивній та ефективній освіті своїх членів (pp. 289-290) та у сприянні політичним діям (pp. 423, 427), особливо у місцевій політиці (p. 319). Можливо, найцікавішим висновком цих авторів є те, що всередині неформальних груп спостерігається трохи більша активність учасників (p. 275). У найкращому випадку, це лише непряме свідчення, але воно припускає, що у формуванні соціального капіталу неформальні групи можуть бути не менш важливими, ніж формальні (див. також Foley and Edwards, 1997).

## **Висновки**

Патнем визначає соціальний капітал як *«риси соціальної організації, такі як довіра, норми та мережі, які можуть покращувати продуктивність суспільства, сприяючи узгодженим діям»* (Putnam, 1993, p. 167; див. також Putnam, 1995, pp. 664-665). Це визначення містить три концептуально різні аспекти соціального капіталу – норми, мережі та наслідки. Достоїнством цього визначення є те, що воно поєднує три аспекти соціального капіталу, що перетворює його у цікаву та продуктивну (provocative) концепцію. Недолік цього визначення полягає у тому, що воно поєднує різні концептуальні речі, які необхідно розрізняти для того, аби вивчити їх емпіричні стосунки. Чи є норми продуктом соціальних мереж та організацій? Чи вони, в свою чергу, покращують інтеграцію та ефективність суспільства, сприяючи узгодженим діям?

Якщо ми відокремимо один від одного три аспекти соціального капіталу, тоді постане низка запитань щодо природи, причин та наслідків цього капіталу.

Чи існують емпіричні зв'язки між участю окремих людей у соціальних мережах та добровільних об'єднаннях, з одного боку, та відносно високим рівнем довіри та взаємодії, з іншого? Яка природа причинно-наслідкового зв'язку між ними, якщо такий існує? Чи викликають добровільні організації громадянську добротність у вигляді довіри та взаємодії, або ж ті, хто вступає до організації, спочатку відчують довіру? Чи є школи, сім'ї, робочі місця та сусідське оточення важливішими для формування соціального капіталу, ніж добровільні організації?

Якщо існує зв'язок між вступом до організації та суб'єктивними цінностями, що складають соціальний капітал, то які типи мереж, об'єднань та організацій краще генерують їх? Дійсно, може існувати повага (і довіра) між злодіями, але, як зазначали автори від Медісона та Русо до Острома та Патнема, існує темний бік соціальної та політичної організації, котра спричиняє конфлікт та роз'єднання – «пошкодження фракції».

Які типи організацій краще генерують соціальний капітал, які саме його форми, і чому? Чи існують організації, що поляризують суспільство і формують недовіру до інших, та організації, що наводять мости та найкраще сприяють громадянській добротності? Чи притаманні «чековим об'єднанням» міцні зовнішні, але слабкі внутрішні наслідки? Чи мають інтенсивні, але неформальні мережі тенденцію до сильних внутрішніх, але слабких зовнішніх наслідків? Та чи поєднують класичні токвілівські об'єднання – досить малі, щоб бути особистісними, але досить добре організовані, щоб бути політично ефективними – внутрішні та зовнішні наслідки?

В цілому, розмежувати три головні виміри або аспекти соціального капіталу означає порушити цілу низку важливих питань про їх відношення – фактично запитати про природу, причини та наслідки соціального капіталу. Відповіді на ці запитання можуть вимагати від нас адаптації класичної токвілівської моделі до сучасних умов.

## Література

Ardener, S. (1964). The comparative study of rotating credit associations. *Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Northern Ireland*, 94,201-239.

Arrow, K. J. (1972). Gifts and exchanges. *Philosophy and Public Affairs*, 1.

Barton, S. £., & Silverman, C. J. (Eds.). (1994). *Common interest communities: Private governments and the public interest*. Berkeley, CA: Institute of Governmental Studies.

Bianco, W. T. (1994). *Trust: Representatives and constituents*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Burt, S. (1993). The politics of virtue today: A critique and a proposal. *American Political Science Review*, 87,360-368.

Burt, S. (1995). *Response*. *American Political Science Review*, 89,148-151.

- Cohen, J., & Rogers, J. (1992). Secondary associations and democratic governance. *Politics and Society*, 20,393-472.
- Coleman, J. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95-120.
- Coleman, J. (1990). *Foundations of social theory*. Cambridge, MA: Belknap.
- Conover, P. J., & Searing, D. D. (1995, September). *Citizens and members: Foundations for participation*. Paper prepared for the annual meeting of the American Political Science Association, Chicago, IL.
- Dalton, R. J. (1988). *Citizen politics in Western democracies*. Chatham, NJ: Chatham House.
- Duncan, C. M. (1995). Civic virtue and self-interest. *American Political Science Review*, 89, 147-148.
- Etzioni, A. (1993). *The spirit of community*. New York: Crown.
- Evans, S. M., & Boyte, H. C. (1992). *Free spaces*. Chicago: Chicago University Press.
- Foley, M. W., & Edwards, B. (1990). The paradox of civil society. *Journal of Democracy*, 7, 38-52.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. London: Hamish
- Hamilton. Geertz, C. (1962). The rotating credit association: A "middle rung" in development. *Economic Development and Cultural Change*, 10,241-263.
- Gittell, M. (1980). *Limits to citizen participation: The decline of community organizations*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Granovetter, M. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78,1360-1380.
- Greeley, (1997). Coleman revisited: Religious structures as a source of social capital. *American Behavioral Scientist*, 40,586-593.
- Gundelach, P., & Torpe, L. (1996). *Voluntary associations: New types of involvement and democracy*. Paper presented to the ECPR Joint Sessions of Workshops, Oslo, Norway.
- Inglehart, R. (1988). The renaissance of political culture. *American Political Science Review*, 82, 1203-1230.
- Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kolankiewicz, G. (1994, summer). Elites in search of a political formula. *Daedalus*, 143-157.

- Kollock, P. (1994). The emergence of exchange structures: An experimental study of uncertainty, commitment, and trust. *American Journal of Sociology*, 100, 313-345.
- Levi, M. (1990). Social and unsocial capital: A review essay of Robert Putnam's *Making Democracy Work*. *Politics and Society*, 24,45-55.
- Locke, J. *Second treatise on government*.
- Luhmann, N. (1988). Familiarity, confidence, trust: Problems and alternatives. In D. Gambetta (Ed.), *Trust: Making and breaking cooperative relations* (pp. 94-107). Oxford, UK: Basil Blackwell.
- Mill, J. S. (1910). *Utilitarianism, liberty and representative government*. London: Dent.
- Misztal, B. A. (1996). *Trust In modern societies*. Oxford, UK: Basil Blackwell.
- Mulhall, S., & Swift, A. (1992). *Liberals and communitarians*. Oxford, UK: Basil Blackwell.
- Neidhardt, F. (1985). Einige Ideen zu einer allgemeinen Theorie sozialer Bewegungen. In S. Hradil (Ed.), *Sozialstruktur im Umbruch*. Opladen: Leske & Budrich.
- Neidhardt, F, & Rucht, D. (1993). Auf dem Weg in die "Bewegungsgesellschaft"? *Soziale Welt*, 44, 305-326.
- Newton, K. (1990). *The mass media and modern government*. Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, Discussion Paper No. FS III, pp. 96-301.
- Niedermayer, O. (1995). Trust and sense of community. In O. Niedermayer & R. Sinnott (Eds.), *Public opinion and internationalized governance* (pp. 227-245). Oxford, UK: Oxford University Press.
- Norris, P. (1990, September). Does television erode social capital? A reply to Putnam. *PS*, 1-7.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. New York: Cambridge University Press.
- Parry, G., Moyser, G., & Day, N. (1992). *Political participation and democracy in Britain*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pateman, C. (1970). *Participation and democratic theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Putnam, R. D. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Putnam, R. D. (1994). Tuning in, tuning out: The strange disappearance of social capital in America. *PS*, December 1995,664-683.
- Putnam, R. D. (1995). Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy*, 6,65-78.
- Sahlins, M. (1972). *Stone age economics*. Hawthorne, NY: Aldine.
- Sartori, G. (1989). Video power. *Government and Opposition*. 24(1), 39-53.
- Simmel, G. (1950). *The sociology of Georg Simmel*. New York: Free Press.

- Shils, E. (1991). The virtue of civil society. *Government and Opposition*, 26, 2-20.
- Tarrow, S. (1994). *Power in movements, social movements, collective action and politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tarrow, S. (1996). Making social science work across space and time: A critical reflection on Robert Putnam's *Making Democracy Work*. *American Political Science Review*, 90, 389-397.
- Tocqueville, A. de. (1968). *Democracy in America*. London: Fontana.
- Uslaner, L. M. (n.d.). Faith, hope, and charity: Social capital, trust, and collective action (mimeo).
- van Deth, J. W. (1996). *Social and political involvement: An overview and reassessment of empirical findings*. Paper presented at the Joint Sessions of Workshops of the European Consortium for Political Research, Oslo, Norway.
- Verba, S., & Nie, N. H. (1972). *Participation in America*. New York: Harper & Row.
- Verba S., Schlozman, K. L., & Brady, H. E. (1995). *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Williams, B. (1988). Formal structures and social reality. In D. Gambetta (Ed.), *Trust: Making and breaking cooperative relations*. Oxford, UK: Basil Blackwell.
- Wuthnow, R. (1994). *Sharing the journey: Support groups and America's new quest for community*. New York: Free Press.